G. IVĂNESCU: ETIMOLOGIA CUVINTELOR DIN *ISTORIA LIMBII ROMÂNE* ÎN CONTEXT ROMANIC (DÉRom)

CRISTINA FLORESCU*

1. Cadrul şi scopul analizei

Lucrarea de faţă propune o analiză contrastivă a discuţiilor etimologice (de diverse grade de extindere şi intensitate analitică) făcute de savantul lingvist G. Ivănescu în *Istoria limbii române* (Ivănescu 1980) şi de echipa DÉRom a noii serii a REW (*Romanisches Etymologisches Wörterbuch* al lui Wilhelm Meyer-Lübke) în cadrul proiectului european *Dictionnaire Étymologique Roman* (*Première phase: le noyau panroman*), coordonat de lingviştii Éva Buchi şi Wolfgang Schweickard.

În mod evident, vom avea în vedere pentru limba română numai elementele moştenite din latină.

*

O prezentare generală a lucrării ivănesciene ale cărei dimensiuni esenţiale au fost analizate şi apreciate de-a lungul timpului nu este în intenţia acestui articol. Volumul circulă printre specialişti de peste treizeci de ani, iar nevoia consultării sale funcţionale a făcut necesară o reeditare[1] care adaugă ediţiei originare un *Indice de cuvinte* şi un *Indice de autori* utile. În lingvistica românească, *Istoria limbii române* a lui G. Ivănescu reprezintă una dintre cărţile de neocolit ale oricărei analize etimologice.

Proiectul franco-german DÉRom de realizare a unui dicţionar etimologic al limbilor romanice are ca punct general de plecare REW. Am prezentat deja această temerară şi modernă întreprindere în cadrul a două articole (Florescu 2009 şi 2012), unde am arătat punctele de relevanţă (continuitate şi caracter specific) ale

* Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide", Iaşi, str. Th. Codrescu, nr. 2, România.

[1] Ediţia a II-a, îngrijirea ediţiei, indice de autori şi indice de cuvinte de Mihaela Paraschiv, Iaşi, Editura Junimea, 2000.

ALIL, t. LIII, 2013, Bucureşti, p. 111–122

BDD-A1165 © 2013 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 16:54:54 UTC)

demersului franco-german, care are o largă susținere la nivelul specialiștilor din toate idiomurile romanice. Mă voi limita acum la citarea unui singur fragment din prezentarea făcută pe site-ul proiectului de coordonatorii acestuia:

„En janvier 2008, il s'est constitué une équipe internationale, surtout franco-allemande (autour du FEW à l'ATILF et du LEI à l'Université de la Sarre), qui se propose de rebâtir l'étymologie du noyau commun du lexique héréditaire roman (quelque 500 étymons) selon la méthode de la grammaire comparée-reconstruction – méthode jugée jusque là peu rentable en romanistique en raison du témoignage massif du latin écrit – et d'en présenter l'analyse phonologique, sémantique, stratigraphique et variationnelle sous une forme lexicographique-informatique; le résultat marquera la première étape du *Dictionnaire Étymologique Roman* (DÉRom)"[2].

2. *Istoria limbii române:* rezolvări etimologice ale cuvintelor moștenite

Evitând pe cât posibil intrarea într-o statistică sterilă, trebuie să facem totuși o serie de considerații numerice prealabile.

Lucrarea avută în vedere conține în jur de nouă sute de lexeme (cuvinte, forme gramaticale, elemente de compunere și derivare) puse în relație etimologică cu limba latină. Numai în primele trei părți ale cărții (în care sunt urmărite latina de la baza limbii române și formarea limbii române până la româna primitivă, încadrată de lingvistul ieșean între secolele al VII-lea și al X-lea) se analizează peste cinci sute de lexeme moștenite. Pentru a exemplifica (în limitele unui spațiu tipografic rezonabil) ultima afirmație, includem la sfârșitul articolului o *Anexă* de cuvinte românești (lexeme) urmărite etimologic în Partea I, a II-a și a III-a, din cele zece părți ale volumului (mă refer mereu la ediția originară).

În *Istoria limbii române* există diverse grade de rezolvare a ecuației etimologice a lexemelor și morfemelor românești, respectiv de relaționări etimologice izomorfe punctuale între română și latină.

Poate fi stabilită o serie graduală în cadrul acestor corelații.

2.1. Etimologiile simple cuprind trimiteri directe, fără comentarii (sau având comentarii sumare plasate într-un cadru general) în privința seriilor de trasformări fonetice, gramaticale sau/și semantice. De exemplu: rom. *apă* < lat. *aqua*, p. 126; rom. *arc* < lat. *arcus*, p. 241; rom. *balțu* (mcdr.) „eșarfă" < lat. *balteus*, p. 126; rom. *braț* < lat. *brachium*, p. 126; rom. *cu* < lat. *cum*, p. 122; rom. *frunză* < lat. *frondia*, p. 126; rom. *geamăt* < lat. *gemitus*, p. 143; rom. *lătrat* < lat. *latratus*, p. 143; rom. *șarpe* < lat. *serpens*, p. 131; *tăciune* < *titione*, p. 126; rom. *ușă* < lat. *ōstium*, p. 120; rom. *vânat* < lat. *venatus*, p. 143.

[2] „În ianuarie 2008 s-a constituit o echipă internațională, în special franco-germană (în jurul FEW la ATILF și LEI la Universitatea din Sarre), care își propune să reconstruiască etimologia nucleului comun al lexicului ereditar roman (în jur de 500 de etimoane) după metoda gramaticii comparate-reconstrucție – metodă considerată până acum puțin rentabilă în romanistică datorită mărturiei masive a latinei scrise – și să prezinte analiza fonologică, semantică, stratigrafică și variațională a acestui nucleu, sub o formă lexicografică informatizată; rezultatul acestei cercetări va reprezenta prima etapă a *Dictionnaire Étymologique Roman* (DÉRom)" [trad. n.].

2.2. Etimologiile complete urmăresc întreaga serie a transformărilor fonetice suferite de cuvântul românesc în evoluția sa dinspre latină. De exemplu: rom. *întrebare* < **intreguare* < **interguare* < lat. *interrogare*, p. 126; rom. *masă* < *measă* < **mésa* < lat. *mensa*, p. 122; rom. *nalbă* < **malba* (disimilarea lui *m* față de o labială de la începutul silabei următoare) < lat. *malva*, p. 123; rom. *urlare* < **urulare* (disimilare a primului *l* față de al doilea) < lat. *ululare*, p. 123; rom. *vechiu* < *veclus* <**vetlus* < lat. *vetulus*, p. 121.

Transformările fonetice ale lat. *taeda* până la rom. *zadă* sunt reconstruite de G. Ivănescu în mod sintetic și complet: lat. *taeda* >**teda* > **tieda* > (prin asimilație) **dieda* > *deda* > *dedă* > *deadă* > rom. *zadă*, p. 120. Acest tip de redare a evoluției diacronice poate fi considerat, prin complexitatea sa, la limita următoarei serii graduale a etimologiilor ivănesciene.

2.3. Etimologiile complexe reprezintă adevărate (micro)monografii etimologice ale unuia sau altuia dintre lexemele avute în vedere. Analizele se desfășoară uneori pe parcursul a două sau trei pagini, alteori discuțiile sunt reluate, prin reveniri argumentative sau ferm concluzive, de mai multe ori, în paragrafe sau capitole diferite.

Mă voi opri numai la câteva situații, pentru a susține aceste considerații cu un caracter prea general.

Un exemplu este etimologia lui *Crăciun*[3], dezvoltată în două contexte argumentative: unul în Partea a II-a (*Latina de la baza limbii române*), capitolul V (*Lexicul latinei populare meso-dacice*, p. 169–170), al doilea în Partea a III-a (*Formarea limbii române*), capitolul V (*Lexicul*, p. 242). În prima secvență, G. Ivănescu, referindu-se la o serie de inovații ale latinei populare, face unele considerații cu privire la „creștinismul mesic și dacic" (p. 169), arătând că acesta „a permis pătrunderea în limba maselor creștine din teritoriul mesodacic a unor termeni ca *draco* «drac», poate și *Creatione* «Crăciun» (sărbătoare) [...]. Probabil, *Crăciun* este în română de origine slavă meridională [...], cum a susținut Al. Rosetti [urmează seria de citări ale lucrărilor lingvistului bucureștean] [...]. (*Creatione* ar fi trebuit să dea în română **Crečĭune*)" (p. 169–170). Semnificativ este faptul că, într-o a doua secvență analitică referitoare la etimologia acestui cuvânt (p. 242), G. Ivănescu face următoarele observații: „[...] numele sărbătorii nașterii lui Hristos, *Creatione*, adică «crearea lui Hristos», a devenit nume de botez: **Creačĭune*, **Crăciune* și apoi, prin considerarea acestuia ca un vocativ și crearea unui nou

[3] Termenul fiind amplu studiat în literatura de specialitate, nu voi face acum un excurs asupra altor ipoteze și argumentații etimologice. Amintesc numai considerațiile din Pușcariu 1905 și CADE, ambele s.v. *Crăciun*. Una dintre ultimele sinteze lexicografice pe acest subiect se găsește în Vinereanu 2008 s.v.

BDD-A1165 © 2013 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 16:54:54 UTC)

nominativ, *Crăciun*, dacă nu cumva acesta din urmă a fost împrumutat de la slavi, care primiseră cuvântul de la români şi dalmaţi în chiar epoca de formare a celor două limbi"[4].

Un alt exemplu de etimologie complexă priveşte originea prepoziţiei rom. *la*: „Latina populară din unele regiuni ale Italiei de sud şi din teritoriul mesodacic a creat o nouă prepoziţie pentru *ad* devenit *a*: prepoziţia *illac* + *ad*, născută din adverbul de loc *illac* «acolo», întrebuinţat întâi ca element de întărire a prepoziţiei, şi prepoziţia *ad*. S-a ajuns, desigur, chiar în latina populară la forma **la* **a*, contras apoi în **la*. Acest **la* a fost păstrat de unele dialecte italiene de sud [...] şi de limba română. Dar prepoziţia *a* (< *ad*) n-a dispărut din limba română decât mai târziu" (p. 153).

Etimologia rom. *răr(u)nchi* prilejuieşte savantului ieşean o paralelă între etimologia cuvintelor româneşti *răr(u)nchi* şi *rinichi*: „[...] la *răr(u)nchi*, fenomenul de propagare a lui *n* a avut loc într-o formă *rănuchi*, care se găseşte prin Oltenia [...] şi care nu se poate explica din *reniculus*, ci numai dintr-un *renuculus*. Este greşit să se admită, după Tiktin şi după S. Pop [...], o prefacere a lui *i* din *reniculus*, în *ú* prin asimilare la *u* următor. Avem a face cu sufixul latin *-uculus* sau, poate, chiar cu sufixul latin *-unculus*". Evoluţia rom. *răr(u)nchi* din lat. *renunculus* este de multă vreme acceptată în literatura de specialitate românească (cf. şi DLR, MDA s.v.); autorul are în vedere şi posibilitatea existenţei în latina mesodacică a unei alternanţe de tip izomorfic între cele două sufixe: *-uculus* şi *-unculus* (p. 111–112).

În aceeaşi serie de analize trebuie încadrate şi consideraţiile care cuprind soluţia etimologică a v.rom. *nusu*: „[...] prepoziţia *cum* a devenit **cun* înainte de cuvinte începătoare cu o vocală (cf. it. *con* «cu»), ceea ce explică pe *n* din v.rom. *nusu*, macedor. *nâs* «dânsul» (< *ipse*)" (p. 122)[5].

3. *Dictionnaire Étymologique Roman*: cuvintele limbii române

La ora actuală, proiectul DÉRom cuprinde o echipă de lucru centrală (franco-germană), extinsă printr-un grup de voluntari selectat, sistematizat şi gestiont astfel încât echipa europeană lărgită este formată din aproximativ cincizeci de lingvişti (cf. *Présentation*; numărul suferă mereu modificări, mai ales prin cooptarea de noi membri). Posibilităţile de informare în domeniul cercetărilor etimologice de pe tot parcursul Romaniei sunt impresionante. Redactările sunt îndrumate printr-un

[4] Găsim în aceste secvenţe argumentative una dintre trăsăturile caracteristice stilului ştiinţific al lui G. Ivănescu: reluările (auto)corective care, prin adăugarea unor (aparente) contexte dubitative, îmbogăţesc informaţia ştiinţifică a problemei, fixând de fapt, cu hotărâre subtilă, suma de fapte revelatorii. În acest caz, prin plasarea discuţiei despre *Crăciun* în cadrul elementelor moştenite din latină, prin forma reconstruită **Crečĭune* din prima secvenţă reluată, din perspectivă diferită, în secvenţa a doua, savantul intră în categoria lingviştilor care admit caracterul moştenit al numelui sărbătorii.

[5] Unele dintre etimologiile luate în discuţie au rezolvări diferite în dicţionarele etimologice ale limbii române, în dicţionarul lui Tiktin sau în DLR şi MDA. Nu este locul aici pentru o prezentare extinsă a fiecărui caz în parte, singura relaţionare fiind cu DÉRom.

sistem de revizie strict, coordonat pe paliere centralizate. Normele sunt riguroase şi elastice în acelaşi timp. Se urmăreşte identificarea cât mai adecvat disociată a lexemelor romanice (numite: unul în raport cu celălalt – *cognat*, iar în relaţie cu elementul protoroman reconstruit – *corelat*) puse în relaţie etimologică, pe baza metodei gramaticii comparate-reconstrucţie (Chambon 2007, Buchi, Schweickard 2012, Chambon 2011, Schweickard 2012), cu numitul etimon protoroman reconstruit din perspectiva limbii vorbite (Buchi 2012, Benarroch 2011a, Benarroch 2011b).

Site-ul proiectului (http://www.atilf.fr/DERom) prezintă amănunţit toate etapele de lucru, echipa, concepţia teoretică, normele lexicografice şi valorificările practice. Articolele redactate pot fi oricând vizualizate, cu o prezentare minuţioasă a contribuţiei fiecărui membru al echipei, indicându-se atât momentul primei postări *on line* a unui articol, cât şi ultima actualizare a informaţiilor şi datelor de specialitate privind respectiva redacţie.

Se găsesc în lucru, în diverse faze (documentare, primă redactare, revizie pe zone geografice, refacere, revizie finală – efortul aparţine celor doi directori de proiect –, reconstructie, sinteză romanică şi revizie generală – responsabilitate asumată de Jean-Pierre Chambon), probabil peste două sute de articole, pe site fiind actualmente prezente în formă finală şaptezeci de articole actualizate sistematic în funcţie de cercetările şi corelările ulterioare[6].

Dintre aceste articole publicate, numai un număr de patru etimoane protoromane nu au un corelat în dialectele Romaniei de sud-est (zonă în care limba română ocupă un loc central):

*/'barb-a/[7] (autori: Uwe Schmidt şi Wolfgang Schweickard) se regăseşte în dalmată, istriotă, italiana septentrională, friulană, ladină, romanşă;
*/eskul't-a-/ (idem.) – în franceză, franco-provensală, occitană, gasconă, catalană, spaniolă, asturiană, galego/portugheză;
*/ka'βall-a/ (autor: Ana María Cano González) – în dalmată, italiană, friulană, romanşă;
*/mon't-ani-a/ (autor: Victor Celac) – în italiană, romanşă, franceză, franco-provensală, occitană, gasconă, catalană, spaniolă, vechea asturiană, galego/portugheză.

4. *Istoria limbii române* şi DÉRom

4.1. Din cele şaizeci şi şase de articole din DÉRom care cuprind actualmente[7] corelatul românesc (cu identificarea formelor din toate dialectele limbii române), G. Ivănescu discută în *Istoria limbii române* treizeci şi nouă de cuvinte; le vom reda în continuare în forma morfologică indicată în textul ivănescian, la pagina selectată din *Anexă* şi ţinând cont de consideraţiile făcute în prezentarea listei din

[6] De exemplu, articolul */'laks-a-/ (publicat pe site-ul DÉRom), în funcţie de punctul de vedere al autoarei acestuia (Cristina Florescu), al reviziei generale (Jean Pierre Chambon), al reviziei finale (Eva Buchi) şi al întregii echipe de revizori (mai ales specialiştii pentru zona lingvistică a Iberoromaniei), va fi redimensionat prin reînglobarea faptelor lingvistice a ceea ce s-a considerat iniţial a fi un articol lexicografic independent: */'daks-a-/.

[7] Este vorba de momentul redactării prezentului articol.

BDD-A1165 © 2013 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 16:54:54 UTC)

Anexă: *aiu* s.m. 205; *an* 202; *audim* 209; *bat* (eu) 121; *beu* (eu) 209; *cadi* (tu) 209; *cai* (pl.) 205; *carne* (indirect) 142; *cere(re)* (vb.) 125; *chem* (eu) 202; *creştere* 210; *dinte* 124; *dormi* (vb.) 204; *făcui* (vb.) 161; *făurar* 121; *fân* 120; *fiu* (subst.) 120; *fugire* 209; *gust(ar)* 241; *ies* (eu) 127; *lapte* 208; *las* (eu) 127; *loc* (implicit) 143; *luare* 209; *lună* 74; *mai* 496; *marţu* (mcdr.) 241; *minte* 124; *munte* 203; *neauă* 218; *parte* (indirect) 218; *pâine* 142; *prier* 241; *punte* 203; *roată* 203; *sare* 7; *săgeată* 241; *tăciune* 126; *zece* 209.

Din aceste cuvinte, trei (*carne*, *loc* şi *parte*) nu sunt prezentate etimologic în mod direct, în sensul că relaţia cuvânt românesc – etimon latin, fără a fi identificată explicit, se deduce în mod extrem de clar din contextul argumentativ. De exemplu, în cazul lui *carne*, în nota 2 de la pagina 142, lingvistul, discutând despre complexa problemă a evoluţiei neutrului latinesc în limbile romanice[8], comentează – referindu-se la modul în care a evoluat genul unor cuvinte – în felul următor: „[...] unele neutre, care au devenit masculine în Apus, sânt la români feminine. Dar, *şi acolo* [în Apus, ca şi la români, subl.n.], neutrul *caro* «carne» a devenit feminin". Prin urmare, neutrul latinesc *caro* a devenit substantiv feminin în românescul *carne* (indicat numai ca traducere a termenului latinesc), ca şi în celelalte limbi occidentale – deşi multe alte neutre latineşti au devenit masculine în limbile apusene.

Din această serie de treizeci şi nouă de lexeme, numai două au rezolvări etimologice diferite. Este vorba de numele lunilor *august* şi *mai*, pe care G. Ivănescu le consideră într-un cadru diferit.

Astfel, Victor Celac (*in* DÉRom s.v. */a'gust-u/ a. 2009, versiunea actuală din 22.11.2012) ia în considerare ca formă românească etimologică (şi pe baza datelor dialectale din ALRM s.n.), forma regională *agust*, câtă vreme Ivănescu, la p. 241, ia în considerare forma *gustar*, un lexem românesc evoluat – argumentează G. Ivănescu – prin etimologie populară, prin asociere cu *gust*, din lat. *Augustus*. Nu are, prin urmare, în vedere forma *agust*, ci *gust*, la care „s-a adăugat sufixul *-ar*, prin analogie cu celelalte nume de luni" (loc.cit.).

De asemenea, Celac (*in* DÉRom s.v. */'mai-u/ a. 2009, versiunea actuală din 28.09.2012), reluând documentaţia problemei la nivelul tuturor dialectelor limbii române, consideră, pe baza unei informaţii actualizate şi bine susţinute argumentativ în comentariile şi notele articolului, că ne găsim în faţa unui termen moştenit („Le caractère héréditaire du lexème nous semble avérée; il a toutefois pu être revitalisé secondairement par l'influence du slavon et du grec"); este respinsă dubla etimologie din DLR şi MDA, reconsiderându-se soluţia din Mihăilă 1974: 11. De asemenea, este respinsă soluţia etimonului slavon dată de Ivănescu (ca şi de alţi lingvişti) în *Istoria limbii române* (p. 496).

Trebuie să ţinem cont în comparaţia noastră că modalitatea de disociere a intrărilor în DÉRom este făcută conform unor principii ştiinţifice şi tehnico-

[8] Chestiunea este de cea mai strictă actualitate. Unul dintre subiectele de dezbatere ale celui de-al VIII-lea Atelier DÉRom (25–26 iunie 2012) a fost modalitatea de tratare lingvistică şi lexicografică a neutrului din limbile romanice în DÉRom: „Le traitement du neutre dans le DÉRom" (cf. site-ul proiectului, rubrica *Actualités et historique)*.

computaţionale de ultimă oră în lingvistica romanică. Numărul articolelor din DÉRom presupune o analiză de o minuţie fără precedent a raportului polisemie–omonimie al latinei cu variantele sale orale reconstruite. În acest context, faptul că, din cele şaizeci şi şase de intrări DÉRom, în *Istoria limbii române* regăsim treizeci şi nouă de elemente lexicale care pot fi puse în relaţie cu tot atâtea articole DÉRom ce conţin cel puţin un corelat din limba română (cu cele patru dialecte ale sale) este un fapt esenţial. Respectivul aspect capătă o deosebită relevanţă dacă avem în vedere că, din cele treizeci şi nouă de lexeme discutate de Ivănescu, treizeci şi şapte prezintă o soluţie etimologică viabilă, acceptată de DÉRom. Numărul respectiv este impresionant dacă ţinem cont de minuţia şi forţa analitică a dicţionarului actual.

4.2. Conform normelor DÉRom (vizibile pe site-ul menţionat), o carte de specialitate care cuprinde istoria unei limbi romanice nu face parte din bibliografia obligatorie a dicţionarului, ci din bibliografia generală. Istoriile limbilor romanice nu sunt citate decât atunci când aduc un surplus substanţial de informaţie de specialitate, respectiv: a) dacă dezvoltă un punct de vedere demn de a fi luat în considerare, pe care însă autorii DÉRom nu-l acceptă; b) dacă discută unele aspecte care nuanţează sau dezvoltă informaţiile oferite de lucrările din bibliografia obligatorie formată mai ales din dicţionare tezaur ale limbilor romanice, atlase dialectale etc.

Pe baza acestor considerente, Ivănescu este citat în patru situaţii semnificative.

1) În cazul mai sus discutat al articolului */a'gust-u/, în nota 1. Implicarea în articol a lucrării ivănesciene este făcută în legătură cu cele comentate de lingvistul ieşean cu privire la forma *avgust*, existentă în limba modernă:

„*ávgust* s.m. (dp. 1593, Doc. Î. (XVI) 178; DA *s.v. áugust*; **IvănescuIstoria[1] 496** [subl.n.]; MDA *s.v. áugust*) < slav. *avgustъ* (MiklosichLexicon *s.v. avьgustъ*; Kramer, BA 9, 115; malgré Tiktin1 – Tiktin3 et Cioranescu n° 141, qui proposent d'y voir un hellénisme, hypothèse peu probable pour des raisons chronologiques)".

2) În cazul articolului */'ɛks-i/, în corpul articolului. Implicarea în articol a lucrării *Istoria limbii române* este făcută datorită comentariului lui G. Ivănescu privind păstrarea (în macedoromână, meglenoromână şi în dacoromână – numai la nivel dialectal) a lui „*e* neaccentuat provenit din lat. *ē* sau *ĭ*, înainte de accent", care „devine *i* şi în dacoromână (dial. în *işîm*)":

„*/ɛk's-i-re/ > dacoroum. *ieşi* v.intr. «aller hors d'un lieu, sortir» (dp. 1491/1516 [date du ms.], Psalt. Hur. 2138; Tiktin3; EWRS; Candrea–Densusianu n° 815; DA; Cioranescu n° 4294; MDA; **IvănescuIstoria[1] 204** [subl.n.]; MihăescuRomanité 169; ALR SN 124, 278)" (cf. Lichtenthal *in* DÉRom s.v. */ɛk's-i-re/ a. 2010, versiunea actuală din 20.11.2012).

3) În cazul articolului */'lun-a/, nota 3, G. Ivănescu este citat în seria lingviştilor români care consideră că sensul temporal al lexemului românesc *lună*

BDD-A1165 © 2013 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 16:54:54 UTC)

este protoroman: „Les continuateurs romans de */'lun-a/ présentent un certain nombre de sens secondaires, dont aucun ne paraît suffisamment diffusé ni documenté avec suffisamment d'ancienneté pour justifier sa reconstruction en protoroman. Plusieurs auteurs (PuşcariuLimba 1, 248; Cioranescu n° 4942; MihăescuLangue 282; **IvănescuIstoria[1] 74**; cf. aussi EWRS; Candrea-Densusianu n° 1018; TLF [«mois lunaire»]) attribuent à */'lun-a/ le sens de «mois»" (cf. Cadorini 2012 *in* DÉRom s.v. */'lun-a/, versiunea din 27.09.2012).

4) În cazul articolului */'mart-i-u/, nota 1, G. Ivănescu este una dintre sursele care susține afirmația conform căreia forma dacoromână ereditară *marț* a fost „aproape în întregime învinsă" de forma actuală *martie* datorită omonimiei parțiale cu *marți* „zi a săptămânii": „Cette issue héréditaire s'est trouvée affaiblie en raison de son homonymie partielle avec *marți* «mardi»; aujourd'hui elle a presque entièrement été évincée par *martie* s.m. (dp. 1512, DERS = Tiktin3; Cioranescu n° 5115; DLR; **IvănescuIstoria[2] 504**; MDA) < slav. *martij* (MiklosichLexicon *s.v. marъtъ*; Kramer, BA 9, 106)" (cf. Celac 2009 *in* DÉRom s.v. */'mart-i-u/, versiunea din 28.09.2012).

5. Concluzii

Analiza de față prezintă o analogie între soluțiile etimologice date în anul 1986 de G. Ivănescu în *Istoria limbii române* cuvintelor românești moștenite și etimologiile în areal romanic din proiectul european DÉRom: *Dictionnaire Étymologique Roman*, cercetare strict contemporană, în derulare. Cu toată diferența de metodă, de capacitate exegetică (DÉRom este o lucrare colectivă în care sunt angajați până la ora actuală circa cincizeci de specialiști) și de structură, se poate remarca faptul că introspecțiile lingvistice ivănesciene își păstrează în cea mai mare măsură actualitatea. Caracterul profund viabil al considerațiilor savantului ieșean se datorează (dincolo de valoarea intrinsecă a muncii și intuiției recunoscute ale lingvistului român) modalității minuțioase și nuanțate în care G. Ivănescu structurează științific valorile dialectale ale latinei populare. Raportul dintre latina scrisă și realitățile reconstruite ale graiurilor populare vorbite în zona Romaniei de sud-est este mereu avut în vedere cu o acuitate prin care se poate străvedea una dintre coordonatele profunde ale metodei gramaticii comparate-reconstrucție.

BIBLIOGRAFIE

Benarroch 2011a = Myriam Benarroch, *L'étymologie du lexique héréditaire: en quoi l'étymologie panromane est-elle plus puissante que l'étymologie idioromane? L'exemple du **DÉRom (Dictionnaire Étymologique Roman)***, în *Actes du colloque „Romania: réalité(s) et concepts" (Nancy, 6–7 octobre 2011)*, Chabrolle-Cerretini, Anne-Marie (éds.), Limoges, Lambert et Lucas.

Benarroch 2011b = Myriam Benarroch, *Latin oral et latin écrit en étymologie romane: l'exemple du **DÉRom** (**Dictionnaire Étymologique Roman**)*, în *Actes du colloque „Les rapports entre l'écrit et l'oral dans les langues romanes" (Université Paris 8, Vincennes – Saint-Denis, 9–10 décembre 2011)*, Maria Helena Araújo Carreira (éd.) (sub tipar).

Buchi 2012 = Éva Buchi, *Des bienfaits de l'application de la méthode comparative à la matière romane: l'exemple de la reconstruction sémantique*, în *Methods of Etymological Practice*, Bohumil Vykypěl, Vít Boček (éds.), Prague, Nakladatelství Lidové Noviny, p. 105–117.

Buchi, Schweickard 2010 = Éva Buchi, Wolfgang Schweickard, *À la recherche du protoroman: objectifs et méthodes du futur **Dictionnaire Étymologique Roman** (**DÉRom**)*, în *Actes du XXVe Congrès International de Linguistique et de Philologie Romanes (Innsbruck 2007)*, Maria Iliescu, Heidi Siller-Runggaldier, Paul Danler (éds.), Berlin–New York, De Gruyter, vol. 6, p. 61–68.

CADE = I.-A. Candrea, Ovid Densusianu, *Dicționarul etimologic al limbii române: elementele latine (a–putea)*, București, Socec, 1907–1914.

Chambon 2007 = Jean-Pierre Chambon, *Remarques sur la grammaire comparée-reconstruction en linguistique romane (situation, perspectives)*, în „Mémoires de la Société de linguistique de Paris", 15, p. 57–72.

Chambon 2011 = Jean-Pierre Chambon, *Note sur la diachronie du vocalisme accentué en istriote/istroroman et sur la place de ce groupe de parlers au sein de la branche romane*, „Bulletin de la Société de Linguistique de Paris", 106/1, p. 293–303.

DÉRom = *Dictionnaire Étymologique Roman* (*Première phase: le noyau panroman*); coord. Éva Buchi și Wolfgang Schweickard; subvenționat ANR și DFG (cf. http://www.atilf.fr/DERom, etapa I: anii 2008–2010, etapa a II-a: anii 2012–2014).

DLR = *Dicționarul limbii române (DLR)*, serie nouă, București, Editura Academiei Române, 1965–2012.

FEW= Walther von Wartburg et al., *Französisches Etymologisches Wörterbuch. Eine darstellung des galloromanischen sprachschatzes*, 25 vol., Bonn–Heidelberg–Leipzig–Berlin–Bâle, Klopp–Winter–Teubner–Zbinden, 1922–2002.

Florescu 2009 = Cristina Florescu, *Limba română în **Dictionnaire Étymologique Roman DÉRom** (< **Romanisches Etymologisches Wörterbuch REW**)*, în *Distorsionări în comunicarea lingvistică, literară și etnofolclorică românească și contextul european*, Luminița Botoșineanu *et al.* (eds.), Iași, Editura Alfa, p. 153–159.

Florescu 2012 = Cristina Florescu, *The Academic Dictionary of the Romanian Language (Dicționarul academic al Limbii Române – DLR). Lexicological Relevance and Romanic Context*, în „Philologica Jassyensia", VIII, nr. 1, p. 19–26.

Ivănescu 1980 = Gheorghe Ivănescu, *Istoria limbii române*, Iași, Editura Junimea.

LEI = *Lessico Etimologico Italiano*, Max Pfister, Wolfgang Schweickard (dir.), Wiesbaden, Reichert, 1979–.

MDA = *Micul dicționar academic*, Marius Sala, Ion Dănăilă (dir.), vol. I–IV, București, Editura Univers Enciclopedic, 2001–2003.

Mihăilă 1974 = Gh. Mihăilă, *Dicționar al limbii române vechi (sfârșitul sec. X – începutul sec. XVI)*, București, Editura Enciclopedică Română.

Puşcariu 1905 = Sextil Puşcariu, *Etymologisches Wörterbuch der rumänischen Sprache*, Heidelberg, Carl Winter's Universitätsbuchhandlung.

REW_3 = Wilhelm Meyer-Lübke, *Romanisches Etymologisches Wörterbuch*, Heidelberg, Winter, 1930–1935[3] [1911–1920[1]].

Schweickard 2012 = Wolfgang Schweickard, *Le **Dictionnaire Étymologique Roman (DÉRom)** entre tradition et innovation*, în *Present and future research in Anglo-Norman: Proceedings of the Aberystwyth Colloquium, 21–22 July 2011*, David Trotter (ed.), Aberystwyth, The Anglo-Norman Online Hub, p. 173–178.

Vinereanu 2008 = Mihai Vinereanu, *Dicționar etimologic al limbii române pe baza cercetărilor de indo-europenistică*, București, Editura Alcor Edimpex.

BDD-A1165 © 2013 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 16:54:54 UTC)

G. IVĂNESCU: THE ETYMOLOGY OF THE WORDS IN *ISTORIA LIMBII ROMÂNE* IN ROMANCE CONTEXT (DÉROM)

ABSTRACT

The paper presents an analogy between the etymological solutions given in 1986 by G. Ivănescu in *Istoria limbii române* to the Romanian inherited words, and the Romance etymologies from the European project DÉRom: *Dictionnaire Étymologique Roman*, ongoing research project. The etymological equations from Ivănescu's work concerning the lexemes inherited by the Romanian language are being analysed from the perspective of their complexity. The subsequent analysis is focused on the common elements subjected to an etymological treatment in the two works under scrutiny. In spite of the divergent methods, divergent exegetical abilities (DÉRom is a collective project, currently developed by approx. fifty specialists) and divergent structures, it is remarkable to note the degree to which Ivănescu's linguistic introspections have remained relevant. Apart from the intrinsic value of the work and intuition of the Romanian linguist, the reason for the modernity of his ideas is to be found in the thorough and nuanced manner in which G. Ivănescu structured scientifically the dialectal values of the Vulgar Latin. The relationship between the written Latin and the reconstructed spoken vulgar dialects from the South-Eastern Romance is placed under constant scrutiny with an impressive acuity, which reveals one of the essential features of the comparative-reconstructive grammar.

Keywords: *etymology*, *history of Romanian Language*, *Latin words heritage*, *contrastive analysis*, *comparative-reconstructive grammar*.

ANEXĂ

În această *Anexă* vor fi indicate numai acele elemente lexicale care cuprind în mod explicit o relație etimologică română–latină din părțile I, a II-a și a III-a dintre cele zece ale *Istoriei limbii române*, publicată de Ivănescu acum mai bine de trei decenii. Fiecare termen este citat în forma existentă în volum, indicându-se numărul unei singure pagini. În cazul mai multor citări, se preferă fie prima citare, fie cea mai semnificativă. Valoarea gramaticală și/sau cea semantică și/sau cea de circulație apar indicate numai acolo unde considerăm că se pot produce confuzii.

A 122; abia 125; acel 203; acest 203; adăpare 126; adunăm 202; afară (de) 152; ağung (eu) 126; agiunse (el) 208; agiumse (mcdr.) 208; ağut (eu) 126; aibă 204; aiurea 204; aịu s.m. 205; ajuta 167; alantu (mcdr.) 150; alună 219; amar 202; an 202; ai (pl.) 205; anțărț 224; apă 126; aramă 132; arc 241; are (el) 233; arete 120; arie 121; armă 241; armăsar 127; aseamăn (eu) 205; asemenea 205; astâmpăr (eu) 127; asud (eu) 127; aș (cânta) 159; aşchie 123; atinge 167; ață 126; au (conj.) 237; aụdim (noi) 209; aurar 242; avere (vb.) 209.

Ăl(a) 148.

Balț „cerc de fier" 126; balțu (mcdr.) „eșarfă" 126; bat (eu) 121; bată (subst.) 125; bărbați 209; bătaie 241; bătrân 125; berbece 125; beșică 125; beu (eu) 209; bine 202; boace 125; botez (eu) 127; braț 126; brățare 126; broască 118; bucată 249; bucă 168; bună 203; burete 205.

Ca 122; caibă 204; cați (tu) 209; cai (pl.) 205; cal 168; cald 121; cap 122; care (pron.) 126; carne (indirect) 142; carte 241; casă 202; că 126; călcâi 204; căldură 106; cămașă 104; cănunt 207; cănut (mcdr.) 207; căpătare 247; căpățână 168; căprior 121; cărbune 203; căroare (mcdr.) 106; către 152; când 126; câmp 180; cântare (v.rom.) „va cânta" 121; cântase p. 121; cântași 121; cântă (el) 153; cântămu 121; câștig 210; cât 126; ce 122; ceară 209; cep 209; cer 120; cercei 242; cere(re) (vb.) 125; cetate 122; cerc, țercl'u (mcdr.) 106; chem (eu) 202; chingă 127; cinci 125; cine 125; ciutură 126; coadă 120; coapsă 208; coc (eu) 125; corindă 170; corn 132; Crăciun 170; creastă 96; credeți (voi) 204; creștere 210; creștin 264; cot 118; cu 122; cufund (eu) 122; cuget (eu) 232; cui 121; cumpăra (vb.) 242; cunună 203; curățire 209; curechi 120; curte 120; cute 120; cutremur 208; cuțit 209; cuvânt 122.

Dau (eu) 161; daune (pl.) 209; dânsu 147; de 152; deget 143; des 122; descălțat 112; desculț 112; deșchid (eu) 210; deșider (eu) (v.rom.) 209; dinte 124; doamnă 203; dogar 242; domn 121; dor 122; dormi 204; dos 122; două 146; doi 146; dor 205; duse (el) 127.

E (conj.)163; ea 204; ei 120; era 233; erai 233; este 122; eu 122.

Fag 125; fapt 249; faptă 249; față 126; faur 209; făcui (eu) 161; făină 207; fără 152; făurar 121; fân 120; fântână 204; feciu (eu) „făcui" 161; femeie 204; fier 118; fiu 120; floare 203; Florii 204; flumin (mcdr.) „mulțime" 132; foaie 145; fost (part.) 118; frag 145; fragă 145; fraged 210; frasin 127; frânghie 247; freamăt 143; frunză 126; frupt 143; fugire 209; fulgera 115; funie 173; funigină 205; furcă 96.

Găină 205; geană 127; geamăt 143; gem (eu) 124; ger 132; genuchi 171; ghiață 126; ghindă 193; gras 122; gratie 122; grâu, grăv (mcdr.) 81; grec 120; greu 209; gură 168; gust 143; gust(ar) 241; gutuie 203; ğune (mcdr.) 209; ğur (= *jur*) „spațiu" 126.

Iapă 168; ied 120; in 205; ies (eu) 127; ieu (eu) 205; inel 124; ins 208.

Îi (vb.) 122; îmbrăca (vb.) 112; împărat 122; împlânta 245; în 152; înainte 152; înălța (vb.) 126; înălțat 126; (în)călțai (eu) 126; (în)călțare 126; (în)călțat 126; încetare 125; încet 125; închinăciune 126; încinge (vb.) 169; îndrea 241; înger 209; (în)gâmf 122; îngreca (vb.) (Maram., mcdr.) 115; îngreuna (vb.) 115; îngust 202; însă 208; însu 147; întâi 204; între 122; întrebare 126; întreg 123; întru (prep.) 152; înțeleg (eu) 234; înțelese 127; înveațe/înveți (vb.) 112–113; îs (vb.) 122; însă 208.

Jneapăn/žneapăn 123; joc/ğoc 123; joi 123; jos/ğos 122; jude 132; județ 126; june/ğune 122; jur/ğur (eu) 123.

La (prep.) 153; lapte 208; las (eu) 127; laț 126; lătrat 143; lega (vb.) 167; lemn 203; lemnar 242; ligari (mgl.) 204; limbă 126; lingură 7; loc (implicit) 143; luare 209; lui (pron.) 148; lume „lumină" 122; lună 74; lung (*în lung*) 152; luntre 123; lup 122; luptă 96.

Mai (adv.) 122; maiu (subst.) 205; mama 133; marmură 240; marțu (mcdr.) 241; masă 122; măcelar 242; măduvă 204; măiastră 122; măiestru 122; măr 145; mărgele 242; măsea 127; măsură 122; mână 132; mâncare 167; mâncăm 234; Medru 242; merge 112–113; mieḍ 126; miere 118; minte 124; moare (subst.) 119; morar 242; morịu (vb.) 120; mormânt 184; mort 121; muche 123; muiere 120; munte 203; mur(ă) 120; mustru (eu) 122; mușchi 210.

Nalbă 123; nâs (mcdr.) 122; neauă 218; neg 125; negoț 126; negură 125; negustor 242; nepot 219; neșchit (v. rom.) 208; nici 164; Nicoară 242; nouă (num.) 209; nouă (pron.) 209; nume 120; nusu 122; nor(ă) 110; nuntă 208.

Oameni 132; oare(cine) 226; ochi 121; olar 242; om 132; opt 208; orz 126; osânză 127; ospăț 126; ouă 209.

Pană 203; pară (fruct) 145; parte (indirect) 218; patru 126; păcură 173; pădure 123; păgân 264; pământ 122; pănură 173; păr „arbore" 145; păreasimi 122; părete 120; părinc 207; păsa (vb.) 167; pășune 210; pâine 142; pește 96; piatră 202; picior 120; picul'u (mcdr.) 181; pierd (eu) 124; piuă 204; plicari (mcdr.) 204; plină 202; plumb 96; ploaie 119; poamă 145; poartă 203; porumb 96; pradă 120; prier 241; primar(ă) 224; prânz 126; pre 122; preț 126; pulicar (mcdr.) 173; pulpă 96; punte 203; purcel 124; pușchea 123; putea (vb.) 160; puț 96.

Ram 202; rază 145; rădăcină 204; rămase (el) 122; rărunchi 111; rău 124; râs 143; râu 209; roată 203; roib 119; roibă 119; român 250; roș 119; rotunḍi 209; rug 125; ruga (vb.) 204; rugăciune 126; Rusal'e (mcdr.) 170; Rusal'a (mgl.) 170.

Saiu (eu) 167; sare 7; să 162; săgeată 241; sănătos 244; sărire 205; său (pron.) 119; sân 243; sânge 125; Sângeorz 241; sânt (s.m.) 208; Sânḍănii 123; scald (eu) 127; scamă 202; scaun 209; scăpărare 248;

BDD-A1165 © 2013 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 16:54:54 UTC)

scoarță 126; scoc (eu) 127; scot (eu) 119; scriu (eu) 209; scur(g) (eu) 127; scut 241; seca (vb.) 243; secetă 131; semn 208; senin 207; senină 202; sfulgera (băn.) 115; simț(esc) 126; simță (să) 126; sânt (ei) 122; soare 203; socru 132; surori 204; soț 126; spre 225; spun (eu) 127; spuză 126; stau (eu) 161; staul 209; steauă 204; sting (eu) 125; storc (eu) 127; stric (eu) 127; sub 152; sulf 106; sunet 143; surd 96; sus 122.

Șarpe 131; șase 127; șcl'ifur 242; șed (eu) 124; și (conj.) 122; șterg (eu) 124; știu (eu) 210.

Tata 133; tăcere 202; tăciune 126; tău (pron.) 119; tâmplă 203; tânăr 124; tes (mcdr.) „întins" 122; timp 124; toamnă 120; tocare 167; tră (mcdr.) „între" 152; trier (eu) 209.

Țeară 209; țeastă 168; țesu (eu) 124; țest 168; ție (el) 203; țin (eu) 124.

Ucide (vb.) 167; ulcior 121; uger 125; umăr 122; umed 122; umplu (eu) 203; ura (vb.) 204; ureche 120; urî (vb.) 160; urlare 123; ursi (vb.) 209; uşă 120; uşor 127.

Vatăm (eu) 127; văz (eu) 121; vecin 209; vechiu 121; vede (ei) 153; verde 121; vie (subst.) 121; vie (vb.) 120; viers 143; viespe 114–115; vin (eu) 124; vinde (vb.) 242; vineri 124; vise (vb.) (v. rom.) 127; vânat 143; vânăt 124; vor (ei) 233.

Zac/dzac 123; zadă 120; zbor (eu) 125; zece 209; zgaibă 204; zgură 120; zi 209; zic (eu) 122; zici (tu) 122; zise (el) 127.

„IAŞUL L-A PIERDUT, DAR L-A CÂŞTIGAT ŢARA"

V. FRĂŢILĂ*

La 15 septembrie 1952, profesorul Gheorghe Ivănescu a fost înlăturat din Universitatea „Alexandru Ioan Cuza" din Iaşi, rămânând numai cercetător ştiinţific în cadrul Academiei la Institutul de Istorie şi Filologie din aceeaşi localitate, calitate pe care o avea încă din 1949, ca, apoi, începând cu 1 ianuarie 1956, să fie transferat la Bucureşti, unde a fost numit secretar al Comisiei pentru studiul formării limbii şi poporului român, al cărei preşedinte era acad. Iorgu Iordan. Motivul „eliberării"din funcţia de profesor, după cum reiese din *Autobiografia* pe anii 1950–1955, datată 7 decembrie 1955, nu i-a fost comunicat profesorului, care crede că această „eliberare" nu a fost decât „o răzbunare pe chestiuni personale". *Autobiografia*, pe care o dăm publicităţii, ca şi o serie de „referinţe" despre profesorul G. Ivănescu „venite" din partea unor angajaţi ai Universităţii ieşene, se află în Arhiva Universităţii de Vest din Timişoara.

„Autobiografie 1950–1955

Deşi în anii 1950–1951 şi 1951–1952 am continuat a-mi face, ca profesor de limba română şi dialectele ei, la catedra cu acest nume, de la Facultatea de Filologie din Iaşi, datoria, cu aceeaşi tragere de inimă ca şi mai înainte, conducerea Universităţii, cu care eram în conflict din anul 1949–1950, întrucât nu voisem să fiu marrist, cum îmi cerea ea, a găsit cu cale să ceară eliberarea mea din postul de profesor, lucru întâmplat la 15 septembrie 1952. Motivul eliberării nu mi s-a comunicat nici până astăzi, ceea ce mă face să cred că n-a fost decât o răzbunare pe chestiuni personale. În aceşti ani, eu mi-am perfectat *Istoria limbii române*[1] în trei volume pe care o redactasem numai parţial înainte şi am adăugat restructurări noi ale materiei, făcute în lumina concepţiei despre limbă a lui I.V. Stalin[2].

De la 15 septembrie 1952 şi până azi am fost numai cercetător ştiinţific al Academiei R.P.R., Filiala Iaşi. Problema fundamentală la care lucrez începând din ianuarie 1952 este aceea a

* Universitatea de Vest, Timişoara, bd. Vasile Pârvan, nr. 4, România.

[1] Lucrarea, adusă cu bibliografia la zi, şi, desigur, cu modificări faţă de cea pomenită aici, va vedea lumina tiparului abia după aproape 30 de ani: G. Ivănescu, *Istoria limbii române*, Iaşi, Editura Junimea, 1980. După alţi 20 de ani, lucrarea va cunoaşte o nouă ediţie, sub îngrijirea Mihaelei Paraschiv, în aceeaşi editură ieşeană, fiind prevăzută, de data aceasta, şi cu un indice de autori şi cu unul de cuvinte.

[2] Se referă la intervenţia lui Stalin în disputa marristă, salutată pretutindeni de lumea ştiinţifică.

ALIL, t. LIII, 2013, Bucureşti, p. 123–135

BDD-A1165 © 2013 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 16:54:54 UTC)